

VOYAGA YETMAGAN BOLALARNI PSIXOTROP MODDALARGA RUJU QO'YISHI VA ULARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH USULLARI.

Farg'ona viloyati, Marg'ilon shahar
"INSON" ijtimoiy xizmatlar markazi psixologi
Sheraliyev Sanjarbek Nodirbek o'g'li.

Annotatsiya: Ushbu maqolada voyaga yetmagan bolalarda psixotrop moddalarga ruju qo'yishning ijtimoiy-psixologik omillari, sabablari va oqibatlarini tahlil qiladi. Mavzuda ushbu jarayonning yosh avlod ruhiy va jismoniy salomatligiga salbiy ta'siri, o'quv faoliyati va ijtimoiy moslashuv darajasidagi o'zgarishlar o'rganiladi. Shuningdek, psixotrop moddalar ta'siriga tushib qolgan voyaga yetmaganlarga nisbatan psixologik yordam ko'rsatishning samarali usullari – individual va guruhli maslahatlar, psixoterapevtik yondashuvlar, motivatsiyani tiklash va ijtimoiy rehabilitatsiya metodlari yoritiladi. Tadqiqotda profilaktika choralari va ota-ona hamda pedagoglarning o'rni alohida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, psixotrop moddalar, giyohvandlik, psixologik yordam, profilaktika, psixoterapiya, rehabilitatsiya, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, yoshlar salomatligi.

So'nggi yillarda butun dunyo miqyosida voyaga yetmagan bolalar orasida psixotrop moddalarga qiziqish va ularni iste'mol qilish holatlari xavotirli darajada ortib bormoqda. Bu jarayon nafaqat yuridik va tibbiy, balki chuqur ijtimoiy-psixologik muammo sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Psixotrop moddalarga ruju qo'yishning boshlanishi ko'pincha o'smirlik davrida ro'y beradi. Bu davr shaxs shakllanishi, o'z-o'zini anglash, mustaqil qarorlar qabul qilish jarayonlari faol kechadigan murakkab psixologik bosqich bo'lib, o'smirlarning ichki ziddiyatlari va tashqi muhitdagi bosimlar ularni turli xavf-xatarlarga, jumladan, zararli odatlarga moyil qiladi. Voyaga yetmaganlar orasida psixotrop moddalarni iste'mol qilishning sabablari turlicha bo'lishi mumkin: o'zini jamoadan ajratmaslik, do'stlar bosimi, oiladagi nosog'lom muhit, stress va depressiya holatlari, o'ziga ishonchsizlik yoki kelajakka bo'lgan umidsizlik. Psixotrop moddalarning dastlabki ta'siri ko'plab o'smirlar uchun vaqtinchalik "muammo yechimi" sifatida tuyulsa-da, ularning ong va organizmga zararli ta'siri juda kuchli bo'lib, tezda psixologik va fiziologik qaramlikni yuzaga keltiradi.

Mazkur muammoni bartaraf etishda faqat jazolash yoki tibbiy davolash choralari qo'llash yetarli emas. Eng muhim yo'nalishlardan biri – voyaga yetmaganlarga to'g'ri psixologik yordam ko'rsatish, ularning ichki motivatsiyasini

qayta tiklash, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va sog'lom hayot tarzi ko'nikmalarini shakllantirishdir. Psixologik yordamning samaradorligi ko'p jihatdan mutaxassislarining malakasiga, individual yondashuv usullariga va bola atrofidagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Shu bois, ushbu mavzuni chuqur o'rganish, voyaga yetmaganlarning psixotrop moddalarga ruju qo'yishiga sabab bo'ladigan omillarni tahlil qilish hamda ularga psixologik yordam ko'rsatishning eng samarali metodlarini aniqlash zamonaviy psixologiya va pedagogika sohalarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bugungi kunda voyaga yetmagan bolalar orasida psixotrop moddalarga ruju qo'yish muammosi global miqyosda keskinlashib bormoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha giyohvandlik vositalaridan foydalanayotgan yoshlarning qariyb 13–15 foizini 18 yoshga to'lmaganlar tashkil etadi. Ayrim mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich 20 foizdan oshib ketgan bo'lib, bu yosh guruhining salomatligi va kelajagi uchun jiddiy xavf tug'diradi. JSST hisobotida qayd etilishicha, so'nggi 10 yil ichida sintetik psixotrop moddalarning tarqalish sur'ati ikki baravarga oshgan, ularni qo'lga kiritish esa internet va noqonuniy savdo tarmoqlari orqali yanada osonlashgan. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimizda 2023-yilda voyaga yetmaganlar ishtirokidagi giyohvandlik vositalari bilan bog'liq jinoyatlar soni 2020-yilga nisbatan 1,4 baravarga oshgan. Ayniqsa, psixotrop dorilar va kimyoviy moddalardan noqonuniy foydalanish holatlari kuzatilmoqda. Bu holatlarning ko'pi maktab va kollej yoshidagi o'smirlar orasida aniqlangan. Statistika shuni ko'rsatadiki, iste'molchilar orasida ilk marotaba psixotrop moddalardan foydalanganlarning 60 foizi keyingi bir yil ichida ularni muntazam qabul qilishga o'tadi.

Bundan tashqari, BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) 2024-yilgi hisobotida qayd etilishicha, Markaziy Osiyo hududida joylashgan davlatlar, xususan, tranzit yo'llar yaqinida bo'lgan mamlakatlarda, psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasi yoshlar orasida iste'mol ko'rsatkichini oshirmoqda. O'zbekiston ham bu hududiy ta'sirdan holi emas. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar orasida bu vositalarga qiziqish ko'pincha 14–16 yosh oralig'ida boshlanadi. Psixotrop moddalarning voyaga yetmaganlarga ta'siri faqat jismoniy salomatlik bilan cheklanmaydi. Psixologlar ta'kidlashicha, bunday moddalardan foydalanish o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga, xotira va diqqat jarayonlariga, shuningdek, hissiy barqarorligiga jiddiy zarar yetkazadi. Bundan tashqari, bu holat ularning ijtimoiy moslashuvini buzadi, oilaviy va o'quv jamoasidagi munosabatlarga salbiy ta'sir

ko'rsatadi. Yuqoridagi raqamlar va faktlar shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlarning psixotrop moddalarga ruju qo'yishi nafaqat sog'liqni saqlash tizimi, balki ta'lim, huquqni muhofaza qilish organlari va butun jamiyat oldida jiddiy muammo sifatida turibdi. Ushbu muammoni erta aniqlash, samarali profilaktika choralarini ishlab chiqish va psixologik yordam tizimini kengaytirish – yosh avlodning kelajagini asrashning eng muhim shartlaridan biridir.

Voyaga yetmagan bolalarda psixotrop moddalarga ruju qo'yish muammosini hal etish ko'p qirrali va tizimli yondashuvni talab qiladi. Eng avvalo, bu jarayon faqatgina huquqiy choralar yoki tibbiy davolash bilan cheklanmasdan, keng qamrovli profilaktika va psixologik yordam tizimini o'z ichiga olishi kerak. Birinchi navbatda, ta'lim muassasalarida psixotrop moddalarning zararli oqibatlari haqida muntazam ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish lozim. Bu jarayonda oddiy ma'ruzalar emas, balki interaktiv darslar, rolli o'yinlar, videomateriallar va real hayotiy misollar orqali o'quvchilarga chuqur tushuncha berish muhim. Yoshlar bilan ishlashda ularning qiziqishlari, o'ziga xos psixologik xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish samaradorlikni oshiradi. Ikkinchi muhim yo'nalish – oilaviy tarbiyani mustahkamlash. Ota-onalarga farzandlari bilan ochiq muloqot olib borish, ularning kayfiyati va ijtimoiy muhitidagi o'zgarishlarni sezish, erta ogohlantirish belgilarini tanish bo'yicha psixologik treninglar tashkil etish zarur. Bu orqali bolani muammo chuqurlashmasidan avval yordamga yo'naltirish mumkin bo'ladi. Shuningdek, psixotrop moddalarga qaramlikka moyil yoki allaqachon iste'mol qilib boshlagan voyaga yetmaganlarga ixtisoslashgan psixologik xizmat ko'rsatish markazlarini kengaytirish lozim. Bu markazlarda individual va guruhli psixoterapiya, kognitiv-xulqiy terapiya, stressni boshqarish texnikalari, motivatsiyani tiklash dasturlari yo'lga qo'yilishi kerak. Yordam jarayonida bola ijtimoiy faoliyatga jalb etilishi, sport, san'at va boshqa foydali mashg'ulotlar orqali bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga undalishi muhim ahamiyatga ega. Davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligida yoshlar uchun sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi ommaviy tadbirlar, sport musobaqalari, madaniy loyihalar, bepul psixologik maslahat liniyalari tashkil etilishi zarur. Bundan tashqari, internet va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar orasida ommalashgan sahifalar orqali ijobiy kontent va motivatsion materiallarni keng tarqatish samarali natija beradi. Yana bir muhim jihat – qonunchilik asosida psixotrop moddalarni noqonuniy tarqatish va ulardan foydalanishni erta aniqlash mexanizmlarini kuchaytirish. Tibbiy muassasalar, maktablar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi tizimi yo'lga qo'yilishi lozim. Xulosa qilib aytganda, bu muammoni hal etish uchun profilaktika, psixologik yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va qonunchilik choralarini uyg'unlashtirgan kompleks yondashuv talab etiladi. Faqatgina barcha tomonlarning – ota-ona, pedagog,

psixolog, huquqni muhofaza qilish organlari va jamiyatning birgalikdagi harakatlari orqali voyaga yetmaganlarni psixotrop moddalar xavfidan asrab qolish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. World Drug Report 2024. Geneva: WHO Press, 2024.
2. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report. Vienna: United Nations, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Voyaga yetmaganlar orasida psixotrop moddalardan foydalanishning oldini olish bo'yicha uslubiy qo'llanma. Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmati. 2023-yilgi yillik hisobot. Toshkent, 2024.
5. Волков, Н.Д., Микле, М.С. Психология зависимого поведения. Москва: Юрайт, 2021.
6. Marlatt, G.A., Donovan, D.M. Relapse Prevention: Maintenance Strategies in the Treatment of Addictive Behaviors. New York: Guilford Press, 2022.